

Csuka Zoltán és a délszláv irodalom

„Mi minden kell egy igazi hídhoz: vas, beton, veríték, s mégis mennyi készül belőlük s milyen hamar. [...] Egy szellemi hídhoz látszólag sokkal kevesebb kell. Egyetlen lélek, ki mint a mesebeli órjas, keresztül fekszik a folyón s átsétáltatja magán az elválasztottakat. Mi az oka, hogy az ilyen hidak mégis sokkal ritkábbak s nehezebben is készülnek el? Kevés az órjas vagy szélesre nőttek a folyók? Vagy a tömeg hagyja ott a hídul lefeküdtet, amíg az el nem únja magát s bosszúsan feltápszakodik?”

(Németh László: Most, Punte, Silta)

A délszláv irodalmak fordításához Csuka Zoltán a húszas évek második felében kezdett. „A legelső vers, melyet fordítottam, a Bácsmegyei Naplóban jelent meg, hírfejként a már klasszikusnak számító Tin Ujević horvát költő *Hétköznapi sirám* című költeménye.”¹ A filológiai kutatások másról tanúskodnak, több mozzanatban módosítják ezt a visszaemlékezést. Tin Ujevićet a belgrádi rendőrség 1925 végén hazaszuppolta szülőföldjére, Makarskába. Tin bohémségeit, színes kalandjait a jugoszláviai magyar lapok is élénken követték, de nemcsak a különbségeket látták meg, hanem felfedezték a költő kivételes szépségű költeményeit is, fordítani kezdték verseit. Ezekkel az eseményekkel kapcsolatban írt Csuka Zoltán *Tin, az elzsuppolt beogradi faun* címmel a *Vajdaság* hasábjain egy finoman érző, látató írást, amelyben illusztrációként a *Hétköznapi sirám* strófáit közli.² A verset csak részletekben ismerteti. A teljes közlés, mint visszaemlékezésében is állítja, a *Bácsmegyei Napló* hírfejként jelent meg.³ A költeménynek tehát ez az első integrális közlése. A tanulmányban szemelvényesen ismertetett fordítás és a vers első közlése között időbeli és fordítási eltérések mutathatók ki, amelyek élénken tanúskodnak a műfordítói munka minél

¹ Csuka Zoltán: *Életem, emlékeim, találkozásaim*. Budapest, 1973. 20.

² Csuka Zoltán: Tin, az elzsuppolt beogradi faun. *Vajdaság*, 1925. nov. 17. 265. sz. 3.

³ Tin Ujević: Hétköznapi sirám. *Bácsmegyei Napló*, 1925. nov. 28.

jobb, adekvátabb kifejezéskereséséről. Ezeknek a mesterségbeli problémáknak a vázolására érdemes külön tanulmányt is szentelni. Jelenleg a kérdés filológiai felvetésére szorítkozom csak. A *Hétköznapi sirám* című vers teljes közlését néhány nappal megelőzi a *Csillagok a magasságban* című vers közlése.⁴ Valójában ez az első önálló Csuka-fordítás. Ezt a verset egy kisebb esszének beillő ismertetés követi.⁵ E versekhez még egy fordítás csatlakozik, amely ugyancsak a szabadkai *Bácsmezei Napló*-ban jelent meg, ez pedig *Az örök gyűrű* című költemény.⁶ Tin Ujević költészete elementárisan hatott Csuka Zoltánra, gyakran emlegeti, hogy döntő módon befolyásolta, arra ösztönözte, hogy a jugoszláv költészet termékeivel foglalkozzon, és magyar nyelvre ültesse át azokat. A *Hétköznapi sirám* című költeményt több változatban és néhány évtized távlatából próbálta minél hűbben magyar nyelven tolmácsolni.⁷ Futólag lehet csak megemlíteni, hogy a modern jugoszláv költészetnek ez a leggyakrabban magyarra fordított verse. Ács Károly műfordítói tevékenységének is első produktumai között van. Ezért úgy vélem, nem lenne minden tanulság nélkül való a vers magyarra fordított változatainak a megvizsgálása a magyar műfordítói gyakorlat szempontjából, mert sok mozzanatban megvilágítaná a szerb–horvát–magyar átköltés mindig aktuális kérdését.

Csuka Zoltánnak a Tinről szóló első írásában a „beogradi faun”-t Baudelaire és Verlaine szerb társának tekinti, s izzó, jajongó, égő verseinek gyökereit a szülőföldben keresi. „Ez a Makarska tengerparti város, szűk kanyargó uccákkal, rengeteg napfénnel, ragyogó házakkal, áhítatos templomokkal. Bizonyos, hogy itt a gyökere nemcsak Tin testi, hanem lelki életének, innen hozta magával a bohém életet, azt a mélyréteget, amely verseiben felkéklik. Beogradnak nem kell Tin Ujević, mert a beogradi rendőrségnek nincs sok köze az irodalomtörténethez. Tint visszatoloncolják a most fehérén égő tengerparti városba, ahonnan valaha elindult. De bizonyos, hogy Tin Ujević útját nem lehet megkötni, az máris kifutott a Rend szigorú kezei közül. Tin útja a végtelenbe vezet, a végtelenbe, amely nem ismer határokat...”⁸ A másik írásban azt fejtegeti, hogy mi teszi a botrányokon, a burjánzó anekdotákon és a közönség érdeklődésén túl nagy költővé Tint. A költő kivételes értékét abban látja, hogy verseit végtelenül gondosan cizellálja, hogy versei „sok helyen olyan

⁴ Tin Ujević: Csillagok a magasban. *Vajdaság*, 1925. nov. 26. 273. sz. 3.

⁵ Csuka Zoltán: Tin, a misztikus merénylő. *Vajdaság*, 1925. nov. 26. 273. sz. 3.

⁶ Tin Ujević: Az örök gyűrű. *Bácsmezei Napló*, 1925. dec. 13.

⁷ Tin Ujević: Hétköznapi sirám. In: *Világirodalmi antológia*. VI–2. kötet. Budapest, 1962. 165.

⁸ Vö. a 2. sz. jegyzettel.

lágyan alakítják a szerb nyelvet, amilyen lány csak az olasz nyelv lehet Petrarca szonettjeiben”.⁹

A húszas évek szórványos fordításai között még említésre méltó két Branislav Nušić-mű átültetése. Nušić vígjátékát, *A mindennapi embert* az újvidéki műkedvelők számára fordította le Spasić Velislavval közösen. Újvidéken ekkor volt alakulóban egy kisebb irodalompártoló társaság, amely a szerb–magyar közeledést tűzte ki céljául. E társaság hathatós támogatásával került előadásra az említett vígjáték 1924. december 1-jén. Az előadásra meghívták Branislav Nušićot, aki jelezte is érkezését a szervezőknek, de betegsége miatt mégsem jelenhetett meg. Az előadás a jugoszláviai magyar műkedvelők munkájának jelentős eseménye volt. Állandó magyar színtársulat a két háború között nem volt. A kor politikai viszonyai közepette magyar szó csak dilettánsok ajkáról szólhatott a színpadon. Ezekben az években nagyobb jelentőségű fordítása Csuka Zoltánnak a szerb drámairodalomból Todor Manojlović *A centrifugális táncos* című misztériumjátéka volt, amelyben a szerző az avantgárd művészet eszközeivel hitvallást tett a háború ellen. A színdarab fordítása könyv alakban is megjelent Újvidéken.¹⁰ A másik Nušić-mű, amelyet Csuka Zoltán ezekben az években fordított magyarra, *A község gyermeke* című satirikus regény. Néhány részlete először a *Revü* hasábjain jelent meg, majd 1927 júliusában és augusztusában a *Bácsmezei Napló* közölte folytatásban a teljes szöveget.

Ebben az időben fordította magyarra Csuka Zoltán Žarko Vasiljevićnek a *Négerek énekelnek* című versét, amelyben a költő a világban szétszóródó négerek felszabadítása mellett foglalt állást.¹¹ A húszas években a négerprobléma sok irodalomban megjelenik, így a magyarban is (Radnóti Miklós). Csuka Zoltán költészetében is gyakran felbukkan ez a motívum.

A huszadik század első évtizedeiben a magyar irodalom érdeklődésének középpontjában a nagy nyugati irodalmak állottak. A *Nyugat* mozgalma igyekezett meghonosítani a korszerű irodalmi áramlatokat és stílusokat, a francia irodalomból a parnasszista és szimbolista, a németből az expresszionista és szimbolista, az angolból a viktoriánus-preraffaelista líra eredményeit igyekeztek a műfordítás útján kamatoztatni a magyar irodalom számára, de az olasz futurizmus is megtalálta csatornáit, hogy befolyjon a magyar avantgárd törekvésekbe. Ezt a fő vonulatot színezte a skandináv irodalmak és az orosz irodalom jelenléte a magyar irodalmi köztudatban. A szomszédos népek (lengyelek, csehek, szlovákok, ukrá-

⁹ Vö. a 3. sz. jegyzettel.

¹⁰ Teodor Manojlović: *A centrifugális táncos*. Novi Sad (1931)

42 ¹¹ Žarko Vasiljević: *Négerek énekelnek*. *Kalangya*, 1933. 178.

nok, szerbek, horvátok és szlovének) irodalmának ismerete, értékeinek behozása a magyar irodalmi köztudatba, mint igény és gyakorlat teljesen a perifériára szorult. A természetes kapcsolatok léteztek, de nem jutottak olyan szerephez, mint amilyent az évszázadok folyamán már kivívtak maguknak. Hogy e kapcsolatok visszafejlődtek, bizonyítják az egyes irodalmak fordításbibliográfiái is.

A 20. század első négy évtizedében a délszláv irodalmakból tíznél kevesebb önálló kötetet fordítottak magyarra. Az időszaki kiadványok publikációi sem számosak. A folyóiratok szépirodalmi közlései (fordításai) sporadikusnak mondhatók. Kritikai jellegű szövegek szinte nem is kaptak teret. A *Nyugat* repertóriumja jól példázza ezt a lanyhult érdeklődést, tökéletes betokozódást. A szomszéd népek irodalma felé való nyitást, felélenkülő érdeklődést az avantgárd művészeinek kiadványaiban tapasztalhatjuk újra.

A magyar irodalmi köztudat érdeklődését a szomszédos népek irodalma iránt az első világháború utáni politikai helyzet is nagymértékben befolyásolta. A magyar irodalom földrajzi egysége felbomlott, az egyetemes magyar irodalom több kisebbségi irodalmat kapott. A romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai (kisebbségi) magyar irodalom az egyetemes magyar irodalomnak természetes csatornáivá váltak, közvetítettek a szomszédos népek irodalma és az egyetemes magyar irodalom között. Mindegyik kisebbségi irodalom egy-egy nyitott ajtó volt a szomszédság felé. Az értékek áramlása teljes intenzitással megindulhatott mindkét irányba. A kisebbségi irodalmak kezdeményező szerepe e téren elvitathatatlan. A jugoszláviai magyar irodalom is a közvetítő, összekötő, a friss információkat és értékeket nyújtó szerepre vállalkozott.

Csuka Zoltán 1933 augusztusának első napjaiban elhagyja Újvidéket azzal az elhatározással, hogy visszatér Magyarországra, és folyóiratot indít a szomszéd országokban kialakult magyar irodalmak és a szomszéd népek irodalmának, kultúrájának az ismertetésére és kapcsolataiknak a kiépítésére.

Csuka Zoltán Magyarországon nem Budapesten, hanem Érdrageten, a fővárostól kb. húsz kilométernyire telepedett le. Ifjúkori barátjával, a *Krónika* folyóirat egykori munkatársával, a Bauhaus neves építészével és tanárával, Molnár Farkassal házat terveztetett. Ez az érdrageti Napfényház az évtizedek során a délszláv irodalmak szent helyévé nőtte ki magát, mint azt Mladen Leskovac mondta egyik értékelő-köszöntő beszédében.¹²

Irodalomszervezői munkája céljaként Csuka Zoltán arra törekedett, hogy a magyar szellemi életet reálisan tájékoztassa a szomszédos államok irodalmi és kulturális életéről, valamint, hogy összekösse és bemutassa az

¹² Mladen Leskovac: Podvig Zoltana Čuke. *Letopis Matice srpske*, 1970. 406. 1. 93.

ezekben az államokban kialakult magyar kisebbségi irodalmakat. Vállalkozása nem volt minden előzmény nélkül. A *Vajdasági Írásban* rovatot indított Újarcú magyarok címmel az erdélyi és szlovenszkói magyar irodalmak bemutatására, a *Kalanyában* pedig Láthatár címmel foglalta rovatba a szerb és a horvát irodalom, kultúra egyes alkotásairól és jelenségeiről szóló írásokat. A Láthatár rovatot Magyarországon folyóirattá növesztette.

Csuka Zoltán folyóirata, a *Láthatár* a magyar időszaki kiadványok családjában nem állt egyedül és árván az új közép-európai humanitás keresésének a szándékával és programjával. A húszas évek végén *Híd* címmel indított orgánomot Csanády György, hogy a szomszédos népekre irányítsa a magyar közvélemény figyelmét. A harmincas évek elején Németh László a közép-európai népek „tejttestvériségéről” beszélt, és Közép-Európa címmel lapot szándékozott indítani, ám tervei, ötletei, szuggesztíói Gál István *Apolló* című folyóiratában valósultak meg. E folyóirat a legifjabb magyar író és tudós nemzedék szomszéd népi tanulmányainak az összefogására, irányítására vállalkozott.¹³

A *Láthatár* 1933 októberében jelent meg először. Az alcímbe sűrített programját így fogalmazta meg: „Tájékoztató az irodalmi és művészeti élet eseményeiről. Az összes magyar nyelvterületek irodalmi életének figyelője.” Ezt a summázatot azután néhány alkalommal átfogalmazta, az alaptételeket pontosabban kifejtette. De lássuk az első számot! A *Mit akar a Láthatár?* című programírásban Csuka Zoltán kijelöli elkövetkező munkájának területeit, irányait. Tíz pontban jelöli meg a teendőket. A magyar irodalom kérdéseit öt pontban tárgyalja: érinti a centrum és a vidék relációját, amely a 20. századi magyar irodalom egyik rákfenéje volt, részletezi az erdélyi, a szlovenszkói, a jugoszláviai és a szórványokban megnyilvánuló (Amerika) irodalmi élet követésének fontosságát. A hatodik és hetedik pontban a magyar irodalomnak más irodalmakhoz való viszonyát fejtegeti, s itt érdemes hangsúlyozni, hogy első helyre a szomszéd népek irodalmát és kultúráját helyezi, s második helyen beszél a világirodalom jelenségei követésének szükségességéről. „7. A jugoszláv, román és csehszlovák irodalmi és művészeti élet ismertetése. Minden politikai vonatkozáson túl is fontosnak tartjuk, hogy az e népekkel együttesen élő magyarság ezeknek a szomszédos népeknek irodalmát, kultúráját ismerje.”¹⁴

A politikai körülmények 1940-ben kedveztek legjobban az irodalmi kapcsolatok ügyének. Ennek az évnek a tavaszán jelent meg Budapesten

¹³ Czine Mihály: Csuka Zoltán II. *Jelenkor*, 1975. 10. sz. 935–936.

¹⁴ Csuka Zoltán: *Mit akar a Láthatár?* *Láthatár*, 1933. 1. sz. 2–4. Vö. Függelék 1. és 2. dokumentum.

Csuka Zoltán szerkesztésében a *Jugoslovensko-mađarska revija* szerbhorvát nyelven (cirill és latin betűs írással), de időnként helyet adott szlovén nyelvű közleményeknek is. A folyóirat alcímében ez állt: „tromesečni časopis za jugoslovensko-mađarsko kulturno zblizenje”. A feltett cél tehát az volt, hogy minél jobban elősegítse és elmélyítse a délszláv–magyar szellemi közeledést, de törekedjen a gazdasági élet keresztmetszetének a felvázolására is. A folyóirat a pécsi Nemzetközi Jogi Intézet kiadásában jelent meg.

Csuka Zoltán a folyóirat programjáról a *Prva naša riječ na srpskohrvatskom jeziku* címmel szól részletesebben, de megemlíti azokat az irányító elveket is, amelyek eddigi munkájában vezették, amikor is a *Láthatár* hasábjain a politikai viszonyok állásától függetlenül mindig a kapcsolatok fontosságát és a múlt ösztönző példáit emlegette.¹⁵

Csuka Zoltán a második világháború után 1946-ban jelentkezett először önálló délszláv műfordításkötettel, a *Délszláv balladák* című kiadvánnyal, amelyet Vuk Stefanović Karadžić eredeti népdalgyűjtéseiből válogatott és fordított.¹⁶ A válogatás némely darabja korábban megjelent egyes folyóiratok lapjain, ami azt jelzi, hogy a délszláv népköltészet kultuszának és befogadásának újraéledéséről van szó. Az Előszóban Csuka Zoltán a Duna menti népek sorstragédiájáról beszél, arról, hogy az e térségben egymás mellett élő népek sokszor érdekeikkel ellentétes célokért hullajtják véréüket, máskor viszont egymással szemben állva halnak meg egyazon eszméért – és nem tudnak egymásra találni. De reméli, hogy a sötét múlt erői eltűnnek, s a kézfogásra nyújtott kezek megtalálják egymást. A tanulmány ezután szól a délszláv népköltészet magyar recepciójának alakulásáról (*Vitkovics Mihály és Székács József fordításairól*), majd a délszláv népköltészet kialakulásáról és az európai irodalmakban kivívott helyéről tájékoztat. A délszláv népköltészetet jellemezve párhuzamot von a magyar népköltészet hasonló jelenségeivel. A délszláv balladákban az epikai, a magyarokban a drámai elemeket látja túlsúlyban. A délszláv balladákban mindig a lélek nemessége, a bátorság és a nagylelkűség szólal meg. A kötet egyes darabjainak ciklusokban való elrendezésekor a magyar szempontot érvényesítette a válogató, az első csoportba a magyar tárgyú balladákat osztotta (*Ženidba Janka Hunjadija, Majstor Manojlo, Ženidba Iva Golotrba, Boj Aradana s Komadincima, Ivo usarin i Avram spahija*).¹⁷ A kötetet a magyar tudományos és kulturális közvélemény nagy érdeklődéssel fogadta.

¹⁵ Zoltan Čuka: *Prva naša riječ na srpskohrvatskom jeziku. Jugoslovensko-mađarska revija*, 1940. 1. sz. 5–7.

¹⁶ *Délszláv népballadák*. Budapest, 1946

¹⁷ Hunyadi János násza, Manojlo mester, Pucérhasú Ivó házassága, Az aradiak és a komádiak harca, Iván huszár és Avram földesúr. In: 16. jegyzet 13–38.

Csuka Zoltán 1946 őszén a Magyar Kommunista Párt *Forum* című irodalmi, társadalomtudományi és kritikai folyóiratában megjelentette Ivan Goran Kovačić *Jama* című költeményének fordítását. A poéma elé Illyés Gyula írt rövid bevezetőt: Ivan Goran Kovačićot a halál költőjeként méltatja, aki a meghalásról, a szenvedésről mint az élet legérezhetőbb és legtudatosabb részéről szól.

Csuka 1946 nyarán magyarra fordította Petar Petrović Njegoš a *Hegyek koszorúja* című drámai költeményét, majd Ivo Andrić – akiről akkor még senki sem sejtette, hogy Nobel-díjas lesz – *Híd a Drinán* című regényét ültette át. A két fordítás különböző időpontban hagyta el a sajtót. Ivo Andrić regényének fordítása 1947-ben, a *Hegyek koszorúja* pedig az eredeti mű centenáriumának (1847–1947) tiszteletére 1948-ban jelent meg Budapesten.

Ivo Andrić *Híd a Drinán* című regénye óriási sikert aratott a magyar olvasóközönség körében. A kritika is értően fogadta, nem volt olyan magyar irodalmi folyóirat vagy komolyabb kulturális melléklet, amely ne foglalkozott volna ezzel a kivételes értékű epikai alkotással. Andrić volt az első jugoszláv alkotó, aki műveivel meghódította a magyar irodalmi közvéleményt, aki tartósan lekötötte az olvasók és a kritikusok figyelmét. Ivo Andrić művei hiánytalanul olvashatók magyar nyelven. Egy kivétellel mindegyiket Csuka Zoltán fordította. Válogatott művei először magyar nyelven jelentek meg négy kötetben. A Nobel-díjas író műveinek magyar recepciójával eddig több tanulmány és visszaemlékezés foglalkozott. E dolgozatok tanulságosak a legújabb kori irodalmi kapcsolatok alakulása szempontjából. A *Híd a Drinán*, amely nem könnyű olvasmány, és amely egy kivételes történelmi egységnek, Boszniának az epikai megörökítése, öt kiadást ért meg magyar nyelven, és 300 000 példányban hozzáférhető. A fordításról Csuka Zoltán egyik interjújában a következőket mondja: „Jóval később, az ötvenes évek végén, amikor Herceg Noviban, a már világhírű író tengerparti villájában csendesesen elbeszélgettünk, elmondotta, hogy a negyvenes években egy müncheni kiadóvállalat jelentkezett azzal, hogy olvasták a *Híd a Drinán* magyar fordítását, és szeretnék németre fordítani. Ezután a többi világnyelvre is lefordították: a nagy lavinát tehát a magyar fordítás indította el, s erre ma is büszke vagyok.”

FÜGGELEK
KÉT DOKUMENTUM

[1.]

Csuka Zoltán folyóiratot indít
Magyarországon a jugoszláv–magyar
kultúrközeledés előmozdítására

Látogatás a költőnél érdrigeti villájában

A *Jugoszláviai Magyar Újság* már hírt adott arról, hogy Csuka Zoltán, a jól ismert jugoszláviai író és újságíró, a *Kalangya* társszerkesztője végleg búcsút mondott a Vajdaságnak, és Budapestre költözött, ahová nagy irodalmi tervekkel ment. Csuka Zoltán jelenleg az érdrigeti településen lakik, és itt fogott hozzá irodalmi tervei megvalósításához, amelyek között első helyen áll a *Láthatár* című irodalmi kétheti folyóirat megindítása, azután pedig a *Kalangya* magyarhoni bevezetése.

Nem messze az érdrigeti állomástól kicsiny ház ragyog féhéren, a konstruktivista építészet stílusában épült, s minden kis részen ennek a stílusnak tisztasága és szinte szigorú ragyogása érzik. Itt találjuk Csukát tervei között, írógépe mellett, mert megérkezése után máris hamarosan hozzáfogott a munkához, hogy új környezetében is hű maradjon régi elvéhez: szünet nélkül dolgozni, alkotni és cselekedni.

– Elsősorban is azon dolgozom – mondja kérdéseinkre Csuka –, hogy régi elgondolásomat, egy kéthetenként megjelenő, friss és ötletes, emellett pedig olcsó irodalmi lapot létrehozzak. Ennek a lapnak a *Láthatár* címet akarom adni, és ebben kihangsúlyozom azt, hogy teljes horizontot adok a magyar olvasóközönségnek az élő és fejlődő irodalomról és művészetéről. A jelenleg négy nyelvterületen élő magyarság legfeljebb a törzsmagyar irodalmat ismeri mindenütt – ezt sem kellőképpen –, míg a jugoszláviai, erdélyi és szlovenszkói irodalmak egymástól függetlenül, de ismeretlenül is élik a maguk életét, anélkül, hogy tudomást vennének egymásról. Legfeljebb az írók ismerik egymást, a magyar olvasóközönségnek nincsen sok fogalma arról, milyen hatalmas alkotómunka folyik Erdélyben, milyen nagy kulturális erőfeszítés történik a jugoszláviai kisebbségi magyar irodalomban, és milyen fájdalmaik, örömeik, problémáik és célkitűzéseik

vannak a szlovenszkói magyar íróknak. A *Láthatár* a négy magyar nyelvterület irodalmi és művészeti mozgalmairól akar összefoglaló és tiszta képet adni, természetesen amennyire csak lehet, minden irányon felülemelkedve és elsősorban az irodalom és művészet zsinórmértékét tartva szem előtt. Ilyenképpen teljes áttekintést tudunk nyújtani az egyetemes magyar olvasóközönségnek, amelyhez az amerikai és szórványokban élő magyar olvasóközönséget is hozzá akarjuk számítani.

– A *Láthatár*nak emellett az a célkitűzése is lesz, hogy a törzsmagyar-ságot környező szomszédos népek irodalmáról is minél intenzívebb áttekintést adjon, és ezzel hozzájáruljon az egymás mellett élő népek kulturális közeledésének elősegítéséhez. A kisebbségekben élő magyarságok együtt élnek ezekkel a nemzetekkel, s külön-külön saját irodalmi lapjaik révén ismerik is őket, de csak azokat, amelyekkel együtt élnek, míg a szomszédban élő nemzet irodalmi és művészeti életéről már kevés fogalmuk van. Ezen is segít a *Láthatár*, amely a környező népek irodalmát is ismerteti, nem feledkezik meg azonban a nagy kultúrnemzetek irodalmának és művészetének ismertetéséről sem.

– A lap a nyugati államokban már megjelenő hasonló irodalmi lapok mintájára napilap alakjában fog megjelenni és egészen olcsó árban, amelyet csak ezután szabunk meg.

– Természetesen nem feledkezem meg a *Kalangyár*ról sem, amelyet Magyarhonban is intenzívebben be kellene vezetni, hiszen igen sokan vannak, akiket érdekel a jugoszláviai magyar irodalom, a Vajdaságban élő magyar kisebbség problémái, célkitűzései, eddig azonban senki sem volt, aki ezzel tényleg lélekkel és szeretettel törődött volna. Ez kiesik a pusztán üzleti és lélektelen könyvterjesztés kereteiből, s mi az *Erdélyi Helikon* mintájára meg akarjuk keresni azokat, akiket a jugoszláviai magyarság irodalmi és művészeti élete közelről érdekel. S hiszem, hogy ezeket meg is fogjuk találni.

– A jugoszláv–magyar kultúrközeledés ügyéről sem feledkezem meg, és a délszláv irodalom értékes alkotásait igyekszem magyar nyelven itt is megismertetni, s bizonyos, hogy ezt nagy rokonszenvvel fogadja Ducsics Jován, a délszláv irodalom kiválósága, budapesti jugoszláv követ is, aki maga is ebben az irányban dolgozik. A kultúra túl minden politikai vonatkozáson, a megértést hirdeti, és ez a munka mindkét nép felé csak rokonszenves lehet.

– Végül hamarosan sajtó alá akarom rendezni a Jugoszláviai Magyar Könyvtár programjában már bejelentett *Vállvetve* című költői antológiát is. Ezerkilencszázhuszonnyolcban szerkesztettem meg az első délszlávországi magyar költői antológiát, a *Kévtét*, és azóta a jugoszláviai magyar irodalom jelentős fejlődésen ment át, új költők jelentkeztek, új hangokat, új színeket

vittek be az ottani költészetbe, és bizonyos, hogy most öt esztendő után egy ilyen költői antológia még gazdagabb és erősebb lesz, mint a *Kéve* volt. Erre egyrészt bánáti származásomnál, másrészt eddig kifejtett munkásságomnál fogva is hivatottnak érzem magam, és bizonyos vagyok benne, hogy a *Vállvetve* az egyetemes magyar irodalom egyik értéke és büszkesége lesz.

(K. F.)

[Kende Ferenc]

Jugoszláviai Magyar Újság, II. évf., 228. sz., 1933. augusztus 13.

[2.]

Nem tagadom, hosszasan tusakodtam magamban, vajon ezen a konferencián, amelyen a két háború közötti szocialista és antifasiszta irodalomról tárgyalnak, hozzászólhatok-e én is, aki egykor a jugoszláviai magyar *UT*-at szerkesztettem, az avantgárd szocialista költészetét műveltem, majd 1933-tól egészen a háború kitöréséig Magyarországon írtam háborúellenes verseimet, de kénytelen vagyok tudomásul venni, hogy a legilletékesebbek sem a jugoszláviai magyar avantgárd (ami egyértelmű a szocialista hitvallással), sem pedig a szocialista és háborúellenes verseimről nem tudnak, amit ékesen bizonyítottak azzal is, hogy a most megjelent *Amíg szívük dobog* válogatott antológiából is kihagytak. Úgy érzem hát, mintha egy rég lezárt kriptából kellene kizörgetnem és életet kérnem, holott halottakhoz ilyesmi igazán nem illő, sőt lenézendő dolog. Végighallgatván azonban a tegnapi konferencia értékes felszólalóit és előadásait, azzal vigasztalódhattam, hogy annak idején Kassák Lajost és József Attilát ugyanúgy nem értették vagy félreértették kortársai, mint ahogy Magyarországon még ma sem tudnak úgyszólván semmit a jugoszláviai magyar avantgárdról, vagy ami ezzel egyet jelent, a szocialista költészetéről, mint ahogy az én szocialista és antifasiszta költészetemről sem tudnak. Ezért engedtessek meg, hogy védelmünkben és védelmemben magam mellett még két halottat is megszólaltassak, akiket ismernek és nyilván elismernek: Kassák Lajost és Benedek Marcellt.

Bori Imre újvidéki egyetemi tanár és irodalomtörténész szerkesztésében immár fél esztendeje, hogy (a Forum kiadásában) vaskos, csaknem hatszáz oldalas kötet jelent meg, amely annak dokumentuma, hogy a húszas évek elején mennyire szocialista tartalmú verseket írt az *ÚT* körül csoportosuló gárda. Az antológia anyagát György Mátyás, Arató Endre, Csuka János, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Haraszi Sándor, Láng Árpád és Somogyi Pál verses és prózai műveiből állította össze a kötet szerkesz-

tője. Ezt a költészetet (melyet jószerével ma sem ismernek) egyesek csak úgy egyszerűen belelőkték a „kassákizmus” fiókjába, holott ez nem igaz, s hogy mennyire nem az, azt éppen Kassáknak az *ÚT* embereihez intézett egykorú levele bizonyítja. A levél Bécsben kelt, 1922. április 19-én. Ebből idézzük: „...Mi futottunk és zörgettünk a futás és zörgetés kényszerével a magányosságban, néha szinte kétségbeeséssel, s ma a szétáradás ezer lehetőségét érezzük és látjuk, hogy jelentkezett mellénk néhány fiatalember, akik ugyanazt a küzdelmet végigküzdötték önmagukban, s mikor ma mellénk állnak, nem hasonlóságra nyesegetett fácskákat, hanem szabadon fejlett, önmagukat reprezentáló társakat kaptunk bennük. Ez az ajándék váratlanul jött hozzánk, és hisszük, hogy mégis megérdemletten és elmaradhatatlanul. Évekkel ezelőtt egy, a »nyugatosokkal« való vitám közben száz ellenünk vádaskodás ellen azt mondtam: Ha a *Ma* csoportja egyebet se tud majd produkálni az önök papír-mélabújának megutáltatásán kívül, akkor is hivatást teljesítettünk és pluszt adunk a magyar művészethez. És valóban, alig is gondoltam egyéb elérhetőségekre. Hiszen közöttük éltem, és annyira minden unott és rohadt volt az ő életükben. S ha eddigi eredményeinkről józan mérleget csinálunk, a magunk szűk körén kívül csak egy csomó epigon kullog utánunk, akik évekkal ezelőtt elejtett morzsáinkon élőködtek, átvették tegnapról mára külsőségekké, patetikus formulákká öregedett gesztusainkat, és minden előbbre lépésünknel kitarító vonítással megtagadtak bennünket. Aprópénzre váltották hitünket és akaratunkat, és mi megmaradtunk továbbra is futóbolondoknak. Hála érte magunknak. Mert az erő erő marad, az erő életet teremt maga körül. S ha ma vitám lenne a »nyugatosokkal«, azt mondhatnám: ellenetek indultunk el, és magunkhoz érkeztünk a megszorodásban. Az új nap, amit az égre kiáltottunk, új gyökereket érlelt, és ma itt nyújtóznak mellettünk az új törzsek, nem a mi árnyékunkban, hanem a mi reggeli fényességünkkel.

Néhány fiatal ember, néhány fiatal ember mellett.

Új erővel a művészetben, mint az élet egyetlen reális, mert önmagunkból kitermelt formáiban.

Vallási, nemzeti és politikai leigázottság nélkül.

Esztétkai frázis nélkül.

Tradíciók fuvarozása nélkül.

És mégis hittel és mégis tudatos és lázadó

emberségükkel a krejzlerájokba és jégvermekbe esett világban.

Hadd tegyem még hozzá, hogy a húszas években ezt a mozgalmat már akkor, a királyi Jugoszláviában szerb és horvát avantgardista írókkal együtt műveltük, s közülük hadd említsek meg csupán néhány nevet: Boško Tokin, Stanislav Vinaver, Rade Drainac, Žarko Vasiljević, Stanislav Zubac és a váradi holnaposokkal indult Todor Manojlović, akiről talán minden magyar irodalmár is tudja, hogy egykor Ady Endre jó barátja volt. Mi tehát már akkor megvalósítottuk a nemzetközi együttműködést elvtársainkkal, s ezzel fél évszázaddal megelőztük a mai együttműködést. Bécsből Kassák Lajossal, Komáromból a méltatlanul elfeledett Földes Sándorral álltunk kapcsolatban, Pozsonyból Sinkó Ervinnel, Aradról Szántó Györggyel, Temesvárról Franyó Zoltánnal.

Mindennek bizonyítására természetesen szemelvényeket olvashatnék fel, de nem kell megijedni, nem fogom igen tisztelt hallgatóimat még ezzel is fárasztani.

S hogy miként tiltakoztam én a harmincas és negyvenes években is a fasizmus tömegőrülete és a második világháború ellen, annak bizonyosságai azok a verseim, melyeket a debreceni Ady Társaság kiadásában megjelent *Élettív* című kötetemben, majd 1939-ben, tehát a háború küszöbén megjelent *Sötét idők árnyékában* című kötetemben tettem közzé, amelynek már a címe is tanúskodik állásfoglalásomról. Itt sem idézek semmit. Szóljon helyettem inkább a másik nagy halott, Benedek Marcell, a korszak talán legtisztább szívé és szemű embere, aki jóval később *Buzgó kiáltás* című válogatott verseskönyvem bevezetőjét írta. Nem sokkal előtte tértem vissza életem legnagyobb megpróbáltatásából és egyben legsúlyosabb csalódásából, és Benedek Marcell – akit 1933 óta ismertem – vállalta, hogy a kötet bevezetőjét megírja. Akkor már alig látott, és ezért Börzsönyligetre hívott ki, hogy a kötet anyagát olvassam fel neki.

„...A gyepes udvar árnyékos sarkában helyeztük el a felolvasóasztalt – írja Benedek Marcell Börzsönyliget, 1956. szeptember 4-i keltezésű bevezetőjében. – Csuka Zoltán nem tudta, hogy ennek a saroknak nevezetes története van. Itt álltak tavaly ilyentájt a kottatartók, itt helyeztük el a székeket muzsikus barátaim számára, akik olyan ajándékkal örvendeztettek meg, aminőt – ingyen és szeretetből – királyok és milliomosok sem kaphattak soha: Mozart-kvartetteket játszottak a börzsönyi búvóhely cserfái alatt, a gyepes udvar sarkában.

Itt állt most a felolvasóasztal. Négy oldalán négyen ültünk. Egyiken a költő, másikon én. Velem szemközt a költő felesége: a versekben megénekelte gyermekarc, amelyet időnek előtte megfihéredett hajkorona vesz körül, a szenvedések hú osztályosát megillető dicsfény gyanánt. A negyedik oldalon az én harcaimnak, munkáimnak, erdei magányomnak társa.

A versek előtt Csuka Zoltán felolvasta azt a cikket, amelyet most húsz éve írtam *Életív* című kötetéről. Amikor a versek felolvasásával elkészült, látom, hogy ezen a cikken ma sem kellene sokat változtatnom. A költő és a világ sok mindenben ment keresztül 1936-tól 1956-ig, de költő és világ egymáshoz való viszonya nem változott.

Vannak korszakok, amikor a költő szerepe az, hogy a világ kicsinyes, földhöz tapadó józanságával, gondolkozásának racionalizálásával szemben az irracionálizmust, a »szent örületet« képviselje, szeme »égből a földre, földről égbe« villanjon. A költő magáról ír, egyes szám első személyben, de azzal az igénnyel, hogy az emberiség közös, legmagasabb rendű érzelmeit fejezi ki. Ha nem értik meg: bizakodik a jövőben.

De vannak korszakok, amikor a helyzet tökéletesen visszájára fordul. A világ – mondjuk ki röviden – megőrül. Nem az a bizonyos szent örület ez, amely a költőt az égbe szárnyaltatja. Nagyon is földön járó, véres, gonosz rögeszmék diadalmaskodnak. Nem egyéni, hanem tömeg-rögeszmék. Egyvalaki mondja ki, s a többiek birkamódra mennek utána. Ilyen irracionális korszakokban a ráció, a józan ész a költőben talál menedékre. Az ő dolga, hogy kiáltson, amíg belé nem fojtják a szót.

Most visszatekintve csodálkozom, hogy Csuka Zoltán megírhatta akkori verseit, én pedig cikkemben beszélhettem a Nagy Butáról. Akkoriban a sajtóügyészségnek olyan korlátlan hatalma volt, amely már visszakívántatta a hipokrita módon megszüntetett cenzúráját. De szerencsére az ügyészség nem vallhatta be, hogy a Nagy Butában fölismeri Hitlert, akinek piszkos nyomdokvizében az egész magyar politika úszott, gyönyörűséggel szürcsölve a szájába csapódó tajtékot. Megjelenhettek a versek, és megjelenhetett a cikkem. De természetesen egyik sem változtatott semmin. Jött, aminek jönnie kellett.

Csuka Zoltán verseiben csak nagy későre, s akkor is ritkán bukkan fel ez a szó: én. A »mi«, a közösség költőjének érezte és érzi magát. Az ilyen költőnek igazán tragikus a sorsa, amikor a világ megőrül. Romain Rolland, aki mindnyájunknál nagyobb arányokban élte át, tömören foglalja szöbe ezt a sorsot: »Egy – mindenki ellen; egy – mindenkiért.« Valóban mindenki ellen kell harcolnunk ilyenkor, hogy mindenkiért harcolhassunk.

Ezt a harcot folytatta Csuka Zoltán az *Életív* előtt és után, egészen 1944-ig, amikor Pécs városából a Nagy Buta utolsó katonája is kivonult. De mondhatjuk-e, hogy a megszabadulás pillanata egyszerre végét jelentette a világ örületének? Nem. Azok, akik a maguk egyéni eszéről, gondolkozásáról, felelősségéről lemondtak, nem tudtak egyszerre önálló emberré visszaváltozni. Ez ellen is megvívta a maga harcát Csuka Zoltán.”

Versek felolvasásával nem untatom a mélyen tisztelt hallgatóságot. De az akkori időkből őrzök még egy – nem sokkal előbb, 1956. május 12-én kelt dokumentumot. Így szól: „Csuka Zoltán – Igazolom, hogy az 1950. évben Ön ellen lefolytatott büntető eljárás alaptalan volt, és ezért – perújítási eljárás során – Önt a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága az összes vádpontok alól jogerősen felmentette. Ennélfogva Ön büntetlen előéletűnek tekintendő. A Legfelsőbb Bíróság felmentő ítéletének száma: B.001144/1955.

Non György
legfelsőbb ügyész”

Szebb kitüntetést azóta sem kaptam, pedig nem eggyel dicsekedhetem. Hadd fejezzem be felszólalásomat Vörösmarty jól ismert soraival:

*„Az nem lehet, hogy annyi szív
hiába onta vért,
s keserűben annyi hü kebel
szakadt meg a honért.
Az nem lehet, hogy ész, erő,
és oly szent akarat
hiába sorvadozzanak
egy átoksúly alatt!”*

Az nem lehet!

Csuka Zoltán

A Petőfi Irodalmi Múzeumban 1975. június 9–10-én a két világháború közötti magyarországi szocialista és antifasiszta irodalom kérdéseiről rendezett konferencián elhangzott, de eddig nem közölt előadás. A kéziratot Csuka Zoltántól kaptam, hogy közöljem, amikor jónak látom.

P. L.